

**EGE TRAKYASI'NDA EPİGRAFİK BELGELERLE
ZEUS KÜLTÜ**

*ZEUS CULT IN AEGEAN THRACE
BY EPIGRAPHIC EVIDENCE*

Işık ŞAHİN*

Bahar EMİN**

*Geliş Tarihi: 12.04.2017
(Received)*

*Kabul Tarihi: 12.07.2017
(Accepted)*

ÖZ: Bu çalışmada -epigrafik belgelerden yararlanarak- Ege Trakyası'ndaki Zeus kültleri ve bölgeler arası etkileşimi incelenmiştir. İncelenen yazıtların buluntu yerleri bölgenin önemli kıyı yerleşimlerinden Abdera, Stryme, Maroneia, Ainos ve kara yerleşimlerinden Agiasma ve Pesoule-Maksimianoupolis'dir. Zeus bölgede, MÖ. 5. yüzyılın 2. yarısı ile MS. 4. yüzyıl arasında, tek başına veya Athena, Dionysos, Kral Philippos, Maron ve Tanrıça Roma ile birleştirilerek tapım görmüştür. *Orios, Eleutherios, Zbelthiourdos, Pesoulenos* ve *Hypsistos* –kronolojik olarak- bölgede kullanılan Zeus epithetleridir.

Anahtar Kelimeler: Trakya, Ege Trakyası, Zeus, Kült, Roma Dini, Abdera, Maroneia, Ainos, Tanrıça Roma, Pesoulenos.

ABSTRACT: In this study, the cults of Zeus and its interaction between the regions was investigated in the Aegean Thrace by using the epigraphic evidences. These inscriptions were found in Abdera, Stryme, Maroneia and Ainos which were important coastal settlements and in Agiasma and Pesoule-Maksimianoupolis which were land settlements of the region. Zeus was worshiped alone or combined with another deity -Athena, Dionysos, King Philippos, Maron and goddess Rome- between the 2nd half of the 5th century BC. and the 4th century AD. *Orios, Eleutherios, Zbelthiourdos, Pesoulenos* and *Hypsistos* are epithets of Zeus used in the region.

Keywords: Thrace, Aegean Thrace, Zeus, Cult, Roman Religion, Abdera, Maroneia, Ainos, Dea Roma, Pesoulenos.

* Yrd.Doç.Dr. Işık Şahin, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Edirne. i_sahin22@hotmail.com

** Bahar Emin, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü Doktora Öğrencisi. bhremin@hotmail.com

GİRİŞ

Çalışmada Antik Trakya Bölgesi'nin Ege Trakyası¹ olarak adlandırılan bölümündeki epigrafik buluntulardan yararlanarak Yunan pantheonunun baş tanrısı Zeus'un kültleri ve bölgeler arası etkileşimi incelenmiştir. Ege Trakyası, batıda *Nestos* (Karasu) doğuda *Hebros* (Meriç) nehri çevresi,² kuzeyde Rodop Dağları ve güneyde -kuzey kısmını Homeros'un "Thrakia Denizi" (*İlias*, 23.229-230) olarak adlandırdığı- Ege denizi ile sınırlı dar, uzun ve kapalı bir coğrafi bölgedir. Bölgenin büyük çoğunluğuna -çok sayıda göl ve lagün içeren- Rodop Ovası³ ve Rodop Dağları⁴ hâkimdir. Hem deniz hem de kara yoluyla Yunan dünyası ile Anadolu'nun birleştiği bölgede, Thrak boylarının yerleşimleri, Yunan kolonizasyon hareketleri ve yerleşimleri ile Roma Eyaleti (*Provincia Thracia*) süreci takip edilebilmektedir.

L.R. Farnell, Zeus kült çalışmalarını Grek din tarihinin belki de en ilginç bölümü olarak yorumlamış ve tapımında nasıl isimlendirildiğinin önemini vurgulamıştır.⁵ Zeus araştırmalarının T. B. Émeric-David, *Introduction a l'étude de la mythologie où essai sur l'esprit de la religion Grecque*, Paris, 1833 adlı eseri ile başladığı söylenebilir. Bu çalışmadan uzun bir süre sonra A.B. Cook'un 1914-1940 yıllarında yayınladığı 3 ciltten oluşan *Zeus, A Study in Ancient Religion* adlı çalışması Zeus konusundaki en kapsamlı araştırma olarak yer almıştır.⁶

¹ Söz edilen bölgenin büyük bölümü günümüzde Yunanistan sınırları içindedir ve bölge için Yunanistan Trakyası, Kuzeydoğu Yunanistan veya Batı Trakya gibi tanımlamalar da kullanılmaktadır. Ege Trakyası'nın Meriç nehrinin doğusundaki -Türkiye sınırları içinde kalan- parçası ise Doğu Trakya veya Türkiye Trakyası olarak adlandırılan bölgenin bir kısmını kapsar.

² Nehirlerin her ikisi de Bulgaristan'ın güneybatısında yer alan ve -zirvesi 2925 m. ile Musala olan- Balkanlar'ın en yüksek dağı Rila (*Donukas*) Dağı'ndan doğmaktadır.

³ Rodop Ovası Teselya'dan sonra Yunanistan'ın ikinci büyük ovasıdır.

⁴ Rodop dağlarının Ege Trakyası'ndaki zirveleri yaklaşık 1500 m.dir.

⁵ Farnell, L.R., *The Cults of the Greek States*, Volume 1, Elibron Classics, 2005, s. 35.

⁶ Makedonya'daki Zeus kültleri için: Ioánnis, M., *Ιερά και λατρείες του Διός στη Μακεδονία*, Thessaloniki (*Sanctuaries and Cults of Zeus in Macedonia*, MA Thesis A.U.Th., 2007). Doğu Trakya'daki Zeus kültleri için: Sarıkaya, B., *Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Kültler*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009; Şahin, I.- Sarıkaya B., "The Cults of Zeus from Inscriptiones in Turkish Thrace" *14th Annual Mediterranean Studies Congress*, 25-28 May 2011 Korfı, Yunanistan; Anadolu'daki Zeus Kültleri için: Şahin, N., *Zeus'un Anadolu Kültleri*, Suna-İnan Kırac Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Monografi Dizisi II. İstanbul, 2001.

ZEUS KÜLTLERİ

Bu çalışmada incelenen yazıtların buluntu yerleri bölgenin önemli kıyı yerleşimlerinden Abdera, Stryme, Maroneia, Ainos ve kara yerleşimlerinden Pesoule-Maksimianoupolis ve Agiasma'dır (**Harita**). Zeus, Ege Trakyası'ndan bulunmuş ve yayınlanan yazıtlara göre, Athena, Dionysos, Kral Philippos, Maron ve Tanrıça Roma ile birlikte veya tek başına tapım görmüştür. Bu yazıtlarda Zeus, epithetsiz veya -kronolojik olarak- *Orios*, *Eleutherios*, *Zbelthiourdos*, *Pesoulenos* ve *Hypsistos* epithetleri ile yer almaktadır (**Tablo**). Kültler, -yazıtların yayınlarda verilen tarihlerine göre- kronolojik olarak incelenecektir:

Yazıt Buluntu Yerleri

1. Athena ve Zeus *Orios*

Ege Trakyası'nda Zeus kültüne ait bilinen en eski yazıt günümüzde Rodop Bölgesi olarak adlandırılan coğrafyada yeralan Molybotis yarımadasındaki

Stryme'den ⁷ bulunmuş ve MÖ. geç 5. yüzyıl veya erken 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁸ Yazıttaki ifade Ἀθεν[άη]ς Δ(ι)ός Ὀρίο şeklidir⁹ ve Athena ve Zeus Orios kültüne dair kuzey Ege'de bilinen ilk kanıttır. Stryme'den bu yazıt haricinde Athena ile Asklepios'un şifacı çocukları olan Podaleirios, Makhaon ve Periesto'ya adanmış bir yazıt daha bilinmektedir. Bu kültlerin Stryme'deki varlığının, -Asklepios kültünün Atina'da MÖ. 5. yüzyılın sonunda tanıtılmış olmasına ve MÖ. 4. yüzyılın ilk yarısında bölge ile Atina arasında yakın ilişkilere dayanılarak- Stryme'nin Atinalılar'ın etkisi altında olduğunu gösterdiği belirtilmiştir.¹⁰ Zeus Orios kültünün Atina'dan Trakya yarımadasına ilk yerleşen Atinalılar sayesinde Trakya'ya nüfus ettiği düşünülmüştür.¹¹ Stryme'de bulunan Athena ve Zeus Orios yazıtının tarihlenmesi de olasılıkla bu fikre dayanarak yapılmıştır.

Zeus Orios/Ourios elverişli, adil ve iyi sonuçlar getiren rüzgarları estiren hava tanrısı olarak bilinir.¹² Eleusisli Aiskhylos (*Supplices*, 594), herşeyi tasarlayan

⁷ Thasos kolonisi olan ve arazinin jeomorfolojine göre aslında önceden bir ada olduğunu düşünülen Stryme, G. Bakaladis tarafından Nestos nehrinin doğusunda kalan Molyboti'deki arkeolojik sitte lokalize edilmiştir (Bakaladis, G., *Προανασκαφικές Έρευνες στη Θράκη*, Thessaloniki, 1958, 95). Birçok araştırmacı da bu görüşü kabul etmiştir (Tiverios, M., "Greek Colonization of the Northern Aegean" *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and other Settlements Overseas*, Volume 2 (ed. G.R. Tsetschladze) Brill, Leiden, s. 85).

Bölge olasılıkla sadece Thasoslular'ın kuruluşu değildi. Stryme'nin MÖ. 7. yüzyılın ortasından çok önce veya sonra kurulmuş olamayacağı düşünülür (Bakaladis 1958, 95-6). Bu düşünce, Philokhoros'un (*FGrHist*, 328 F 40) -MÖ. 680-645 yıllarında yaşamış Paroslu şair Arkhilokhos'tan yaptığı alıntısı ile bildiğimiz- Arkhilokhos'un Stryme'yi sahiplenmek için Thasoslular ve Maroneialılar arasındaki bir kavgadan söz etmesine dayanır.

⁸ Yazıt Mitriko bölgesinde tarlada bulunmuştur, Komotini Arkeoloji Müzesi'nde (ΑΓΚ 10074) korunmaktadır (Loukopoulou, L.D., Zournatsi, A., Parissaki, M.G., Psoma, S., *Έπιγραφές τής Θράκης τοῦ Αἰγαίου, Μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου* (Νομοί Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου), Αθήναι, 2005, 289, fig. 26, E107).

⁹ Yazıttaki ifade, Athena ve Zeus Orios temenosu hakkında bir karar olarak yorumlanmıştır (Loukopoulou vd., 2005: 289; Tiverios 2008: s. 86).

¹⁰ Tiverios 2008: 86 dipnot 432, 87; Lazarides, D. *Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα, Οδηγός του Μουσείου Καβάλας*, Athen, 1969, 22-5.

¹¹ Loukopoulou vd., 2005: 289.

¹² İkmenos, Euanemos ve Boreios, yağmur ve rüzgar vereni belirten sıfatlardır. Elverişli rüzgarlar istendiğinde çeşitli rüzgar tanrılarına veya Zeus Ourios veya Zeus Euanemos'a dua edilirdi (Cook, A.B., *Zeus: A Study in Ancient Religion*, III, 1, 1940, 140 vd.).

Orios epitheti Sicilya'da bulunan ve MÖ. 3.-1. yüzyıla tarihlenen adak yazıtında da geçmektedir (*IG XI 574*) ve Dor yazım formunda olduğu düşünülmüştür (Dubois, L., *Ins-*

Zeus'un nefesinin, herşeyi başarılı kıldığını söyler¹³ ve Cook Aiskhylos'a dayanarak Zeus'un Ourios kült adının en azından MÖ. 475 gibi bir tarihte ortaya çıktığının söylenebileceğini belirtir.¹⁴

Nikomediyalı Arrianus (MS. ca. 86/89-146/160) Bosporos'un en dar yerinde Asya yakasında Zeus Ourios Tapınağı olduğundan söz eder.¹⁵ Khalkedonlular tarafından kurulan tapınağın Anadolu Hisarı civarında olduğu bilinmektedir.¹⁶ Khalkhedon'dan bulunmuş ancak boğazın Asya yakasında Karadeniz çıkışında yeralan Zeus kutsal alanından (Yoros Kalesi) götürülmüş olduğu düşünülebilir, MÖ. 250-150 yıllarına tarihlenen heykel kaidesi üzerindeki yazıtta Zeus Ourios'a sunulduğu yazılıdır.¹⁷ Polybios (*Historie*, 4. 39) kutsal alanı -Argonautların lideri-Iason'un Kolkhis'ten dönüşte ilk kurbanı 12 tanrıya adadığı -Avrupa tarafındaki *Sarapieium*'un tam karşısına denk gelen- *hieron* olarak anlatır. Sicilyalı Diodoros (*Bibliotheca Historica*, IV, 49, 2) kendi yaşadığı dönemde de (MÖ. 1. yüzyıl) kutsal alanın denizciler tarafından onurlandırıldığını söyler. Pomponius Mela (*Chorography*, I. 101) da tapınağın kurucusunun Iason,¹⁸ tanrısının Iuppiter olduğunu belirterek bu popüler kùltten söz eder.¹⁹ Iason Aison'un, Aison Kretheus'un, Kretheus Aiolos'un oğludur. Aioliyalılar'ın ataları Aiolos'un²⁰ rüzgârları tuttuğuna inandıkları bilinmektedir. Cook bu durumun bir zamanlar Aiolia krallarını Zeus'un insan şekli gibi düşünmek için iyi bir sebep olduğunu,

---

criptions grecques dialectales de Sicile, Contribution à l'étude du vocabulaire grec colonial, Publications de l'École française de Rome, volume 119, 1989, 22, no. 188).

¹³ Aiskhylos (MÖ. ca. 525/524- ca.456/455), *Suppliant Women*, Chorus 594'daki ifade, τὸ πᾶν μῆχαρ οὐρίος Ζεὺς şeklindedir.

¹⁴ Cook 1940: 142. Ourios epitheti MÖ. 5. yüzyılda Güney İtalya'da -Phokaia kolonisi-Elea'da da bilinmektedir (Land A. 1979: *Dialecti e interazione sociale in Magna Grecia*, Naples, no. 40).

¹⁵ Arrianus, *Periplus Ponti Euxini*, XII, 2; XXV, 4.

¹⁶ Strabon, VII, 6.1.

¹⁷ British Museum'da korunan mermer heykel kaidesi üzerindeki yazıt "*Antipatros oğlu Philon'un, Zeus Ourios'a sunduğu*" şeklindedir (IK 20, 27, no. 14, 1-2).

Iuppiter Ulius'un da MÖ. 1. yüzyılda Sicilya'da tanındığı ve Syrakuz'a da bir heykelinin olduğu bilinmektedir (Cicero, *In Verr.* 2, 4, 128-129).

¹⁸ Iason'un kendisi için de MÖ. 4. yüzyılda Abdera'da Parmenion tarafından bir tapınak inşa edildiğini Strabon'dan (II, 14, 12) öğrenmekteyiz.

¹⁹ Polybios (MÖ. 203-120). Pomponius Mela (ölümü MS. ca. 43/44)

²⁰ Aiolos'un, -belki başlangıçta Karadeniz'de yeralan- yüzen ada Aiolie'de yaşadığına inanılırdı (Cook, 1940: 140).

kültürün aslında Aioliyalı ve Zeus Ourios'un da Aiolos olduğunu belirtmiştir.²¹ İstanbul boğazındaki Zeus Ourios kutsal alanında ilk kez Iason'un adak yapması bu soy ilişkisi ile anlam kazanır.

2. Zeus ve Kral Philippos

Maroneia'da tapınak bölgesinden Zeus ve Philippos için bir adak steli bilinmektedir.²² Yazıttaki ifade Δὺ καὶ βασιλεῖ Φιλίππῳ σωτήρι şeklindedir. MÖ. 221-179 yılları arasında Makedonya kralı olan V. Philippos bölgede Roma'ya karşı mücadeleleri ile dikkat çeker. MÖ. 197 yılında Titus Quinctius Flaminius ile V. Philippos arasında imzalanan II. Makedonia Savaşını bitiren antlaşma ile V. Philippos Romalılarla müttefik olmuş, Makedonia dahil tüm Hellas ve Anadolu'daki Hellen kentleri özgür ve otonom ilan edilmişti.²³

Makedonia Kralı II. Philippos'un da Zeus ile özel bir bağlantısı olduğu bilinmektedir. MÖ. 336 yılında Lesbos adasında Eresos'da minnettarlık sunmak için Zeus Philippos'a bir altar adanmıştır²⁴ ve Atinalı hatip Demades (MÖ. ca. 384-320) Philippos'un 13. tanrı gibi görüldüğünü söylemiştir.²⁵

3. Zeus / Zeus Eleutherios ve (Tanrıça) Roma

Roma'nın Ege'nin kuzeyindeki hâkimiyeti ile MÖ. 2. yüzyıldan itibaren Zeus, tanrıça Roma ile birlikte tapım görmeye başlar. Maroneia'dan MÖ. 2. yüzyıla tarihlenen mermer sunak Διὸς καὶ Ῥώμης ifadesi içermekte olup, Zeus ve (tanrıça) Roma inancını belgelemektedir.²⁶ Ainos'da bulunmuş MS. 2.-3. yüzyıla tarihlenen²⁷ onurlandırma anıtındaki yazıt Zeus ve (tanrıça) Roma'nın Perinthoslu

²¹ Cook 1940: 148.

²² Stel tahrip olmuş bir tabakada -MÖ. 4.- 2. yüzyıla tarihlenen seramik ve sikkelerle bulunmuştur ve V. Philippos'a olarak değerlendirilmiştir (Touchais, G., "Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1986" *BCH*, 1987, 111-2, 554). Maroneia Arkeoloji Müzesi'nde (AKM 605) korunmaktadır (Loukopoulou vd. 2005: 372, E186; Pendazos, E., "15. Ανασκαφή Μαρώνειας" *ΠΑΕ* 1986, 1987, 148, fig. 56α).

²³ Arslan, M., *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*, Odin Yayıncılık, İstanbul, 2010, 285.

²⁴ Lane Fox, R., "Philip of Macedon: Accession, Ambitions, and Self-Presentation" *Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC-300 AD* (edit. R.J. Lane Fox) Brill, 2011, 362.

²⁵ Long, C.R., *The twelve gods of Greece and Rome*, Brill, 1987, 207.

²⁶ [ιερεὺς Διὸς]/[καὶ Ῥώμης Δι]/[ονύσου καὶ]/Μάρωνος ifadesi içeren yazıt Agios Charalambos'dan bulunmuş ve Komotini Arkeoloji Müzesinde (ΑΓΚ 957) korunmaya alınmıştır (Loukopoulou vd. 2005: 372-373, fig. 47, E187; Daux, G., "Chronique des fouilles et Découvertes Archéologiques en Grèce en 1967" *BCH*, 92-2, 1968, 926, fig. 14; Babritsas, 1965: 484, fig. 610α).

²⁷ Raycheva, M., "Dea Rome in Thrace" *Archaeologia Bulgarica*, XIX, 1, 2015, 26.

bir rahibi içindir²⁸ ve bu yazıt Hebros nehrinin doğusunda Roma adı geçen tek yazıttır. Bölgede Zeus'un *eleutherios* sıfatını alıp Tanrıça Roma ile birlikte tapım görmesi ise olasılıkla MÖ. 168 yılında Roma Konsülü Paulus Aemilius'un Makedonya kralı -V. Philippos'un oğlu- Perseus'a karşı kazandığı Pydna Savaşı sonrasında, III. Makedonya savaşının sona erdiği yıllarda başlayıp Roma döneminde yaygınlaşmıştır. Abdera'dan bulunan iki yazıtta Zeus Eleutherios ve Tanrıça Roma birlikte. Yazıtlardan bir tanesi stelin sağ üst kısmındadır ve metnin üzerinde taç betimi yer almaktadır. Bu yazıt için iki farklı tarih önerilmiştir: MÖ. 1.- MS. 1. yüzyıl²⁹ veya MS. 2. yüzyıl.³⁰ Adak yazıtı ya da Zeus Eleutherios ve Tanrıça Roma'nın rahip seçimine dair bir yazıt olarak yorumlanmıştır.³¹ Diğer yazıt MS. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmiştir.³²

Bir bölgenin veya yerleşimin özgür kalmasını veya bir istilacıdan kurtulmasını anlatan Zeus *eleutherios* inancının Hellen topraklarına MÖ. 480/479 yılında Plataia savaşında Perslere karşı alınan galibiyet sonrası nüfus ettiği³³ ve Atina'da Basileios Stoasi'nin yakınında tanrının heykelinin var olduğu bilinmektedir.³⁴

²⁸ Taşlıkılıoğlu, Z., *Trakya'da Epigrafiya Araştırmaları II*, İstanbul, 1971, 3-4, no. 1: ιερη του Διός και της Ρώμης.

²⁹ Loukopoulou vd. 2005: 222.

³⁰ Raycheva 2015: 25.

³¹ Yazıttaki ifade 'Αγαθῆ Τύχῃ [Ἐπι ἱερέως Διός Ἐλευθερίου [καὶ Ῥώμης] şeklindedir. 1954 yılında Abdera'da bulunan yazıt, Abdera Müzesi'nde (MA 5539) korunmaktadır (Loukopoulou vd., 2005: 222, fig. 9, E22).

³² [Ἐπι ἱερέως Διός Ἐλευθερίου καὶ Ῥώμης ----] ifadesi içeren yazıtın ilk olarak 1911-1912 yıllarında Avezou ve Picard tarafından Bouloustra köyünde (şimdiki Abdera) denize yakın bir yerde, birkaç mimari parça ile birlikte tespit edildiğinden bahsedilmiştir. Yazıt 1974'te, Abdera'da, bir un değirmeninde kullanılır şekilde bulunmuştur. İlk olarak Komotini Müzesi'ne daha sonra Abdera Müzesine (MA 3496) taşınmıştır (Avezou-Picard 1913: 137-138, fig. 14; Loukopoulou vd. 2005: 221-222, fig 8, E21).

Trakya'da bilinen Tanrıça Roma Rahipleri için: Raycheva 2015: 25.

³³ Boedromion ayının dördünde, Plataia savaşının yaşandığı gün, zaferi kutlamak ve Zeus Eleutherios'a adak sunmak için Plataia meydanında toplanıldığı ve beş yılda bir Eleutheria yarışmalarının düzenlenmesi kararının alındığını bilmekteyiz (Petropoulou, M.Z., *Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism, and Christianity*, 100 BC to AD 200, Oxford, 2008, 108, 109).

³⁴ Pausanias, *Description of Greece* 1.3.2; 9.2.-7. Atina'daki Zeus heykelinin Plataeia Savaşı sonrasında ünvanı *eleutherios* olan bir başka heykel ile değiştirildiği bilinir (Cook 1940, 1186).

4. Zeus, (Tanrıça) Roma, Dionysos ve Maron

Maroneia'dan bulunmuş yazıtlarda Zeus ile Tanrıça Roma'nın yanında Dionysos ve Maroneia'nın efsanevi kurucusu Maron³⁵ da yer almaktadır. Roma ile Maroneia arasındaki antlaşma tarihi olan *ca.* MÖ. 167 yılına³⁶ veya daha genel olarak MÖ. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen³⁷ 1 yazıt ve MS. 2. ve 3. yüzyıllara tarihlenen 11 yazıt³⁸ Zeus, Roma, Dionysos³⁹ ve Maron rahiplerine adanmıştır ve Romalılar ile Maroneialılar'ın ittifakına ve Roma İmparatorluğunun Kuzey Ege'deki hâkimiyetinin ilk dönemine ışık tutması açısından Maroneia'nın önemli epigrafik buluntularındandır.⁴⁰ Zeus, Dionysos ve Maron'un, Maroneia'da üçlü bir kült olarak egemen olduğu ve Tanrıça Roma'nın bu kültte dâhil edildiği düşünülmektedir.⁴¹ Tanrıça Roma'nın, Helenistik dönemde propaganda için önemli bir rol oynadığı fakat birkaç yüzyıl sonra imparatorluk eyaletlerinde giderek ikinci derecede yer aldığı görülmektedir. M. Raycheva, farklı tarihsel geçmişleri olan Trakya yerleşimlerinin Tanrıça Roma tapınımında da farklılıklar sergilediklerini, Roma ile olan temaslarının zamanına ve doğasına bağlı olarak, yüce bir tanrıça

³⁵ Maroneia'nın kuruluş efsanesinde şehrin kurucusu olarak geçen Maron, Euripides'in *Kykloplar* adlı oyununda (v.100, 141) Dionysos'un oğlu olarak geçer. *Odyssea Destanı*'nda İsmaros şehrini koruyan, Apollon'un duacıları Euanthes'in oğludur ve Odysseus'un Kikonlar ile savaşında sadece Maron ve ailesinin canını bağışladığı bilinir (Homeros, *Odyssea*, IX, 197-200).

³⁶ Yazıt 1972 yılında Maroneia Agios Kharalambos sahilindeki Bizans kalesinin güneydoğu duvarına sabitlenmiş şekilde bulunmuştur. Komotini Müzesi'nde (ΑΓΚ 1712) korunmaktadır (Loukopoulou vd. 2005: 339-341, πίναξ 40, E 168; Stern, J., "Le traité d'alliance entre Rome et Maronée" *BCH* 111, 2, 1987, 501; Aupert, P., "Chronique des Fouilles et Découvertes Archéologiques en Grèce en 1977" *BCH*, 102, 1978, 725, 726, fig. 17; Reinach, S., "Antiquités de Maronée et d'Abdère" *BCH* 5, 1881, 93, no.17; Reinach, S., "Inscriptions de Maronée" *BCH* 8, 1884, 50-51 no.4). Yazıttan Maroneia'daki Dionysos tapınağının varlığını (και ἀνατεθῆναι ἐν δὲ Μαρωνείᾳ ἐν τῷ Διονησόω) ve kararnamenin iki adet bronz nüshaya kayıt edilip bir âdetinin Roma Kapitolion'da diğerinin ise Maroneia Dionysos Tapınağı'nda korunmasına karar verildiğini öğrenmekteyiz (να εἰς χάλκωμα και ἀνατεθῆναι ἐμ μὲν Ῥώμῃ ἐν τῷ Καπετωλίῳ ἐν δὲ Μαρωνείᾳ ἐν τῷ Διονυσίῳ).

³⁷ Stern 1987: 501.

³⁸ Loukopoulou vd. 2005: 374-377, E 188-198.

³⁹ Eleutherios epitheti Dionysos için de kullanılmıştır (Riu, X., *Dionysism and Comedy*, Rowman and Littlefield, 1999, 105).

⁴⁰ Stern 1987: 111, no. 2, 501 vd. Yazıtlar ἱερέως Διὸς και Ῥώμης Διονύσου και Μάρωνος ve Ἱερεὺς Διὸς και Ῥώμης, Διονύσου και Μάρωνος şeklinde tamamlanmıştır.

⁴¹ Reinach 1884: 51.

olarak selamlamaktan, imparator kültürünün ufak bir ayrıntısı olarak görmeye kadar uzanan kendine özgü tavırlar geliştirdiklerini belirtmiştir.⁴²

5. Zeus Zbelthiourdos

Rodop Agiasma bölgesinden MS. 3. yüzyıl sonuna tarihlendirilmiş mermer sütun üzerindeki adak yazıtında *Zbelthiourdos* Zeus'un epitheti olarak görülmektedir ve bu çalışmada incelenen Ege Trakyası'ndan Zeus Zbelthiourdos inancına ait bilinen tek kanıttır.⁴³

W. Tomaschek'in güney Trakya tanrısı olarak tanımladığı⁴⁴ Traklar'ın büyük tanrısı Zbelthiourdos genellikle hava değişimlerinin tanrısı olarak bilinir ve *Zbelthurdos*, *Zbelsourdos*, *Zberthurdos* gibi farklı şekillerde adlandırılmıştır.⁴⁵ Traklar'ın Hellenler ile aynı tanrılara mı taptikları, Trak tanrılarının Hellen adları mı aldıkları, benzerleriyle mi tanımladıkları yoksa bu adların alternatif isimlerden başka birşey olmadığı mı tartışma konusu olmuştur.⁴⁶ Bu tartışmaya Zeus ile benzer işlevleri olduğu görülen Zbelthiourdos da dahildir.⁴⁷

⁴² Raycheva 2015: 23.

Tanrıça Roma kültürünün, Roma eyaletlerinde İmparator kültü ile de gündeme geldiği, hatta Augustus'un eyaletlerdeki tapınımına sadece Tanrıça Roma ile birlikte izin verdiği bilinmektedir (Franke, P.R., *Roma Döneminde Küçükasya, Sikkelerin Yansımada Yunan Yaşamı*, (çev. N. Baydur, B. Theis-Baydur) Ege Yayınları, 2007, 13). Trakya'da Thasos'da Augustus ve Tanrıça Roma'nın birlikte tapımı bilinmektedir (*IG XII*, 8. 380).

⁴³ Yazıt $\Delta\iota$ $\text{Ζ}\beta\epsilon\lambda\theta\iota\omicron\upsilon\rho\delta\omega$ $\theta\epsilon\omega$ $\epsilon\pi\eta\kappa\acute{o}\omega$ $\text{Η}\rho\alpha\kappa\lambda\epsilon\iota\delta\eta\varsigma$ $\text{Τ}\eta\rho\upsilon$ $\chi\alpha\rho\iota\sigma\tau\eta\rho\iota\omicron\nu$ ifadesi icermektedir. Komotini Müzesi'nde (ΑΓΚ 45) ile korunmaktadır (Loukopoulou vd., 2005: 483, fig. 80, E384). Tanrı, Zeus'un epitheti olarak Marmara Denizi kıyısındaki Perinthos'dan 88-90 yılına tarihlenen adak yazıtında da yer almaktadır ve adak Zeus Zbelsurdos (ve) İmparator Domitianus'a yapılmıştır (Dumont, A.-Homolle, T., 1892: 371, no.72; Sayar, M.H., *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1998, 226-8, no. 44). Perinthos yazıtındaki ifadeye dayanarak, Trakya'da Domitianus'a Zeus Zbelsourdos olarak hitap edilmiştir yorumu da yapılmıştır (Cook, J. G., *Roman Attitudes Toward the Christians: From Claudius to Hadrian*, Tübingen, 2011, 116).

⁴⁴ Tomaschek, W., "Die alten Thraker" *Sitzungsberichte d. Akad. Wien*, Bd. 128, 1893, 62.

⁴⁵ Perdrizet, P., "Le dieu Thrace Zbelthiourdos" *REA*, 1899, 23-26.

⁴⁶ Apostolidis, K.M.: "Peri tis thriskelas ton Thrakon" *Thrakika* 1934, 41-59; T. Marinov, "Ancient Thrace in the Modern Imaginations: Ideological Aspects of the Construction of Thracian Studies in South-east Europe (Romania, Greece, Bulgaria)" *Entangled Histories of the Balkans-Volume Three: Shared Pasts, Disputed* (edit. R. Daskalov, A. Vezenkov) 2015, 58, 59.

Zeus Zbelthiourdos adakları ve ikonografisi hakkında detaylı bilgi için: Seure 1913: "Les images thraces de Zeus Keraunos: ΖΒΕΛΣΟΥΡΔΟΣ, ΓΕΒΕΛΕΙΖΙΣ, ΖΑΛΜΟΞΙΣ" *REG* 26-117.

W. Tomaschek, Zbelsurdos/Zbelthiourdos'un orjinal formunun olasılıkla Herodotos'un söz ettiği Gebelizis adına paralel bir ad olan Zebelezis olduğunu söyler (Tomaschek 1893: 62).

6. Zeus Pesoulenos

Rodop Bölgesi'nde Sosti (Susurköy)'de bulunmuş MS. 3. yüzyıla tarihlenen mermer adak steli Zeus Pesoulenos'a adanmış bilinen tek yazıttır.⁴⁸ Pesoulenos Trakya bölgesine ait yerel -inos ekiyle oluşturulmuş olup Pesoule, Mousynoupolis-Maksimianoupolis kentinin ilk kurulduğu yıllardaki ismi olarak bilinmektedir.⁴⁹ G. Bakaladis'in bilgileri ışığında, -Papikion Dağı'nın güney eteklerindeki-Maksimianoupolis'de bulunan yazıtın buluntu yerine yakın bir yerde Zeus Tapınağı olduğunu düşünülmektedir.⁵⁰

7. Zeus Hypsistos

Antik Abdera'nın 4 km. kuzeydoğusunda yer alan yerleşim Molos'da bulunmuş olan ve MS. 4. yüzyıla tarihlenen adak, bölgede Zeus Hypsistos kültürünü belgeler.⁵¹ Hypsistos grekçe "en yüce" anlamında olup, Zeus Hypsistos dağ tepelerinde karşılaşılan bir tanrı olma özelliğine sahiptir. Hypsistos epithetinin tanrı Zeus'un diğer tanrılar arasındaki lider konumunu belirtmek için kullanıldığı kimi zaman ise hava olaylarına bağlı bir özellik eklediği belirtilir.⁵² Epidauros Asklepios tapınağında bulunan epigrafik kaynaklara göre ise şifa yeteneği ile bağdaştırılmış ve bu varsayımına göre *hypsistos* epithetinin manevi anlama sahip bir epithet olduğu düşüncesi ileri sürülmüştür.⁵³

⁴⁷ Herodotos'a göre Zalmoksis ve Gebeleizis aynı tanrı için kullanılan adlardı (IV, 94). Gebeleizis adı literatürde ilk ve son kez Herodotos'da yeralır. G. Seure orjinal Thrakia formunun Zibelesourdos olduğunu öne sürmüştür, Zibelezis adının da Gebelizis'in başka bir biçimi olduğunu ve -Zeus gibi ulu-adı bilinmeyen Thrakia'nın büyük ulusal tanrısına eklenen üç epitheti (Zibelesourdos, Zibelezis ve Zalmokis) çağırıldığını söylemiştir (Seure 1913: 247). Cook ise Thrak dilini karşılaştırma yapacak kadar bilmediğimizi vurgulayarak bu fikri ikna edici bulmadığı söyler (Cook, A.B., *Zeus, A Study in Ancient Religion* II, 1925, 823).

⁴⁸ Yazıt Διὸ Παισουληνῶ Τήρης Πρόκλου ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ θεμεμάτων καὶ τῶν ἰδίων εὐχαριστήριον ifadesi içermektedir. Komotini Arkeoloji Müzesi'nde (ΑΓΚ 66-ΑΓΚ 1359) korunmaktadır (Loukopoulou vd. 2005: 488, fig. 81, E389).

⁴⁹ Pesoule ismi Latince coğrafi eserlerde Pyrsoali/Pyrsulis veya Prosulae olarak geçmektedir (Loukopoulou vd. 2005: 487, 488).

⁵⁰ Loukopoulou vd. 2005: 488.

⁵¹ Yazıttaki ifade Δεῖν Ὑψίστωι şeklindedir. 1984 yılında bulunan yazıt Abdera Müzesi'nde (MA 3583) korunmaktadır (Loukopoulou vd., 2005: 219, fig. 8, E19).

⁵² Ioánnis 2007: 86. Homeros (*İliad* 5, 756) Zeus'tan ὕπαιτον Κρονίδην (Kronoslar'ın en ulusu) olarak söz etmiştir

⁵³ Ioánnis 2007: 87, 88.

MS. 1. yüzyılda yayılım gösteren Hypsistos inancı özellikle Aşağı Moesia'da, Thrakia'da,⁵⁴ Mysia'da, Lydia'da ve Phrygia'da çok yaygındır. Kültün, MÖ. 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Makedonia Edessa'da bulunan yazıt ile Makedonya bölgesinde doğduğu düşünülmektedir.⁵⁵ MÖ. 1. yüzyıl ile MS. 4. yüzyıla tarihlen birçok yazıtta tanrı, Hypsistos, Theos Hypsistos veya Zeus Hypsistos olarak yer alır.⁵⁶

Yazıt Tarihi	Zeus	Buluntu Yeri
MÖ. 5. yüzyılın 2. yarısı	Athena ve Zeus Orios	Stryme
MÖ. 3. yüzyıl ortası	Zeus ve Kral Philippos	Maroneia
MÖ. 2. yüzyıl	Zeus ve Tanrıça Roma	Maroneia
MÖ. 2. yüzyılın 1. yarısı	Zeus, Tanrıça Roma, Dionysos ve Maron	Maroneia
MÖ. 1. yüzyıl-MS. 1. yüzyıl	Zeus Eleutherios ve Tanrıça Roma	Abdera
MS. 2. yüzyılın 1. yarısı	Zeus Eleutherios ve Tanrıça Roma	Abdera
MS. 2.-3. yüzyıl	Zeus, Tanrıça Roma, Dionysos ve Maron	Maroneia
MS. 2.-3. yüzyıl	Zeus ve Tanrıça Roma	Ainos
MS. 3. yüzyıl	Zeus Zbethiourdos	Agiasma
MS. 3. yüzyıl	Zeus Pesoulenos	Pesoule
MS. 4. yüzyıl	Zeus Hypsistos	Abdera

Tablo. Yazıt tarihlerine göre Zeus Kültleri ve Yazıt Buluntu Yerleri

⁵⁴ Türkiye Trakyası'nda; Byzantion'da Theos Zeus Hypsistos'a adanmış Roma İmparatorluk Dönemine tarihlenen bir yazıt (Demangel, R.-Mambourg, E., *Le quartier des Manges et la première région de Constantinople*, Paris, 1939, 153, 1); Selymbria'da Theoi Agioi Hypsistos'a adak (Cook 1925: 878, 10); Perinthos'da Theos Hypsistos'a adanmış MÖ. 3.-2. yüzyıla tarihlenen bir altar (Seure, G., "Inscriptions de Thrace" *BCH* 24, 1900, 161, n.1; Sayar 1998: 229, n. 47) ve Değirmenköy'den kabartmalı bir adak steli (Sayar 1998: 418, no. 302, Abb. 208) bilinmektedir.

⁵⁵ Cormack, J.M.R., "Inscriptions from Macedonia", *BSA*, 58, 1963, 20; Forsén, B., "The Sanctuary of Zeus Hypsistos and the Assembly Place on the Pnyx" *Hesperia*, 62. 4, 1993, s. 507, 517.

⁵⁶ Mitchell 1993: *Anatolia, Lands, Men, and Gods in Asia Minor*, volume 2, Oxford, 49-51. Zeus Hypsistos'a yapılan adakların Theos Hypsistos'tan daha erken olduğu bilinmektedir (Ustinova, Y., *The Supreme Gods of the Bosphoran Kingdom: Celestial Aphrodite and the Most High God*, Brill, Leiden, 1999, 248).

SONUÇ

İncelenen yazıtların buluntu yerlerinin çoğunun -farklı tarihsel geçmişlere sahip olsalar da- kıyı yerleşimleri oldukları görülmektedir. Bu yerleşimler Klazomenai ve Teos kolonisi Abdera, Thasos kolonisi Stryme,⁵⁷ Khios kolonisi Maroneia ve Aiol kolonisi Ainos'dur (**Harita**). Kara yerleşimlerinden ise sadece Rodop dağlarına yakın olan Agiasma ve Pesoule-Maksimianoupolis'den Zeus kültünün belgelendiği görülmektedir. Bu iki yerleşimde Zeus kültlerinin kıyı yerleşimlerinden tamamen farklı bir yapıya sahip oldukları dikkat çekmektedir. Pesoule'de kıyı yerleşimlerinde görmediğimiz yerleşim adı kaynaklı Zeus *Pesoulenos* kültü belgelenmektedir. Agiasma'da ise sadece daha çok güney Trakya tanrısı olarak bilinen Trakya'nın büyük tanrısı *Zbelthiourdos*'un Zeus'un epitheti olduğu ve Zeus *Zbelthiourdos* kültünün Trakya'nın Ege kıyılarına yayılım göstermediği gözlenmektedir. Kıyı yerleşimlerinde kara yerleşimlerinden farklı diğer konu, Zeus tapımının başka bir tanrı/tanrıça ile özellikle de (Tanrıça) Roma (*Thea Rome*) kültü ile birleştirilmesidir. Atina ile Roma'nın siyasi ilişkilerinin uzantısı olarak Athena ve Tanrıça Roma kültleri Zeus ile birlikte görülmektedir. Tanrıça Roma kültünün Roma'dan askeri yardım beklentileri olduğunu düşünebileceğimiz Trakya'nın Ege kıyı yerleşimlerinde -özellikle Maroneia'da- daha güçlü olduğu söylenebilir.

Zeus kültünün bölgede -tek başına veya başka bir tanrı/tanrıça ile birlikte- MÖ. 5. yüzyılın 2. yarısı ile MS. 4. yüzyıl arasında uzun bir süreçte devam ettiği gözlenmektedir (**Tablo**). Bu çalışmada ele alınan en erken tarihli yazıt ile belgelenen Zeus *Ouirios* kültünün ise Trakya'nın Ege kıyılarına gelen ilk Atinalılar sayesinde tapımının başladığı düşünülmektedir. Hellenistik dönemde propaganda için önemli rol oynadığı bilinen Tanrıça Roma'nın, Roma ile antlaşma yaptığı tarihlerden itibaren Maroneia'da görülmeye başladığı ve daha sonra Ainos'da da tapım gördüğü gözlenmektedir.

Hebros nehrinin yakın batısında kalan Doriskos, Traianoupolis, Mesembria ve Kirke gibi yerleşimlerden veya civarlarından ise -Demeter, Aphrodite, Asklepios ile Hygeia, Samothrake Tanrıları ve Apollon'a adak yazıtları bilinmesine rağmen⁵⁸- Zeus kültü içeren yayınlanmış yazıt bilinmemekte, ancak kült nehrin doğusundaki Ainos'da belgelenmektedir.⁵⁹

⁵⁷ Bkz. Dipnot 7.

⁵⁸ Emin, B., *Yunanistan Trakyası'nda Kült Merkezleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014, 192, 208, 216, 218, Tablo I, III, IV.

⁵⁹ Bu çalışmanın kapsamı dışında kalan doğu Trakya'daki Zeus kültleri için: Sarıkaya 2009, 60-70.

Bölgedeki yazıt buluntu yerlerinde Zeus kutsal alanı belirlenmemiştir.⁶⁰ Zeus onuruna Abdera'da⁶¹ -ana şehri Teos'un da katılımıyla- kutlandığı bilinen bayram (Ζηνός εορτή), Ege Thrakiası'nda bilinen tek Zeus festivali olma özelliğine sahiptir.⁶²

KAYNAKÇA

AD = Αρχαιολογικόν Δελτίον.

Apostolidis, K.M., "Peri tis thriskelas ton Thrakon" *Thrakika* 1934, 41-59.

Arslan, M., 2010: *İstanbul'un Antikçağ Tarihi: Klasik ve Hellenistik Dönemler*, Odin Yayıncılık, İstanbul.

Aupert, P., 1978: "Chronique des Fouilles et Découvertes Archéologiques en Grèce en 1977" *BCH*, 102, 641-770.

Bakaladis, G., 1935: "Thracian Engravings to Zeus Hypsistos" *Thrakika* 6, 302-308.

Bakaladis, G., 1958: *Προανασκαφικές Έρευνες στη Θράκη*, Thessaloniki.

Bakaladis, G., 1974: "Thrakische eigennamen aus den Nordischen Küsten" *Thracia* II, 261-264.

BCH = Bulletin de Correspondance Hellénique.

BSA = The Annual of the British School at Athens.

CIG = Corpus Inscriptionum Graecarum.

Cook, A.B., 1925: *Zeus, A Study in Ancient Religion*, II, Cambridge.

Cook, A.B., 1940: *Zeus, A Study in Ancient Religion*, III, Cambridge.

Cook, J. G., 2011: *Roman Attitudes Toward the Christians: From Claudius to Hadrian*, Tübingen.

Cormack, J.M.R., 1963: "Inscriptions from Macedonia" *BSA*, vol. 58, 20-29.

⁶⁰ Bakaladis, G., "Thracian Engravings to Zeus Hypsistos" *Thrakika* 6, 1935, 302-308; Tacheva-Hitova, M., *Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia* (5th century BC.- 4th century AD.) Brill, Leiden, 1983, 202.

⁶¹ Abdera'da şehirde tapınım gören Dionysos, Apollon ve Demeter için de festivaller yapıldığı bilinmektedir (Emin 2014: 21-23).

⁶² Bakaladis, G., "Thrakische eigennamen aus den Nordischen Küsten" *Thracia* II, 1974, 264; Loukopoulou, L.-Parissaki, M.G., "Teos and Abdera: The Epigraphic Evidence" *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony* (ed. Moustaka, A., Skarlatidou, E., Tzannes, M.C., Ersoy, Y.) Thessaloniki, 2004, 307).

Daux, G., 1968: "Chronique des fouilles et Découvertes Archéologiques en Grèce en 1967" *BCH*, 92-2, 711-1135.

Demangel, R.- Mambourg, E., 1939: *Le quartier des Manganes et la première région de Constantinople*, Paris.

Dubois, L., 1989: *Inscriptions grecques dialectales de Sicile, Contribution à l'étude du vocabulaire grec colonial*, Publications de l'École française de Rome, 119.

Dumont, A.- Homolle, T., 1892: "Inscriptions et Monuments Figures de la Thrace" In: *Melanges d'Archeologie et d'Epigraphie, par Albert Dumont*. Paris.

Emin, B., 2014: *Yunanistan Trakyası'nda Kült Merkezleri*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Farnell, L.R., 2005: *The Cults of the Greek States*, Volume 1, Elibron Classics.

Forsén, B., 1993: "The Sanctuary of Zeus Hypsistos and the Assembly Place on the Pnyx" *Hesperia*, 62. 4, 507-521.

Franke, P.R., 2007: *Roma Döneminde Küçükasya, Sikkelerin Yansımasında Yunan Yaşamı*, çev. N. Baydur, B. Theis-Baydur, Ege Yayınları.

IG = Inscriptiones Graecae.

IK = Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien.

Ioánnis, M., 2007: *Ιερά και λατρείες του Διός στη Μακεδονία*, Thessaloniki (*Sanctuaries and Cults of Zeus in Macedonia*, MA Thesis A.U.Th.).

Lane Fox, R. 2011: "Philip of Macedon: accession, Ambitions, and Self-Presentation" *Studies in the Archaeology and History of Macedon, 650 BC-300 AD* (edit. R.J. Lane Fox) Brill, 335-366.

Lazarides, D. 1969: *Νεάπολις, Χριστούπολις, Καβάλα, Οδηγός του Μουσείου Καβάλας*, Athen.

Long, C.R., 1987: *The twelve gods of Greece and Rome*, Brill.

Loukopoulou, L.-Parissaki, M.G., 2004: "Teos and Abdera: The Epigraphic Evidence" *Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony* (ed. Moustaka, A., Skarlatidou; E., Tzannes, M.C., Ersoy, Y.) Thessaloniki, 305-310.

Loukopoulou, L.D., vd., 2005: Zournatsi, A., Parissaki, M.G., Psoma, S., *Επιγραφές της Θράκης του Αιγαίου, Μεταξύ των ποταμών Νέστου και Έβρου* (Νομοί Ξάνθης, Ροδόπης και Έβρου), Αθήναι.

Marinov, T., 2015: "Ancient Thrace in the Modern Imaginations: Ideological Aspects of the Construction of Thracian Studies in Southaest Europe (Romania,

Greece, Bulgaria)” *Entangled Histories of the Balkans-Volume Three: Shared Pasts, Disputed* (edit. R. Daskalov, A. Vezenkov).

Mitchell, S., 1993: *Anatolia, Lands, Men, and Gods in Asia Minor*, volume 2, Oxford.

Mellor R., 1975: *ΘΕΑ ΡΩΜΗ. The worship of the Goddess Roma in the Greek World*, Göttingen.

Nikolaidou-Patera, M., 1987-90: “A Local Sanctuary of Zeus Hypsistos near Kavala” *Thrakiki Epetirida* 7, 213-221.

ΠΑΕ = Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας.

Pendazos, E., 1987: “15. Ανασκαφή Μαρώνειας” *ΠΑΕ* 1986, 146-148.

Perdrizet, P., 1899: “Le dieu Thrace Zbelthiourdos” *REA*, 23-26.

Petropoulou, M.- Z., 2008: *Animal Sacrifice in Ancient Greek Religion, Judaism, and Christianity*, 100 BC to AD 200, Oxford.

Raycheva, M., 2015: “Dea Rome in Thrace” *Archaeologia Bulgarica*, XIX, 1, 23-32.

REG = Revue des Études Grecques.

Reinach, S., 1881: “Antiquités de Maronée et d'Abdère” *BCH*, 5, 87-95.

Reinach, S., 1884: “Inscriptions de Maronée” *BCH*, 8, 50-53.

Riu, X., 1999: *Dionysism and Comedy*, Rowman and Littlefield.

Roussel, P.- Launey, M., 1937: *Inscriptions de Delos*, Paris.

Sarıkaya, S., 2009: *Epigrafik Buluntular Işığında Trakya'da Kültler*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Sayar, M.H., 1998: *Perinthos-Herakleia (Marmara Ereğlisi) und Umgebung*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Seure, G., 1900: “Inscriptions de Thrace” *BCH*, 24, 147-169.

Seure, G., 1913: “Les images thraces de Zeus Keraunos: ΖΒΕΛΣΟΥΡΔΟΣ, ΓΕΒΕΛΕΙΖΙΣ, ΖΑΛΜΟΞΙΣ” *REG* 26-117, 225-261.

Stern, J., 1987: “Le traité d'alliance entre Rome et Maronée” *BCH* 111, 2, 501-509.

Tacheva-Hitova, M., 1983: *Eastern Cults in Moesia Inferior and Thracia* (5th century BC.- 4th century AD.) Brill, Leiden.

Taşlıklioğlu, Z., 1971: *Trakya'da Epigrafya Araştırmaları II*, İstanbul.

Tiverios, M., 2008: "Greek Colonization of the Northern Aegean" *Greek Colonisation: An Account of Greek Colonies and other Settlements Overseas*, Volume 2 (ed. G.R. Tsetschladze) Brill, Leiden, 1-154.

Tomaschek, W., 1983: "Die alten Thraker" *Sitzungsberichte d. Akad. Wien*, Bd. 128.

Touchais, G., 1987: "Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1986", *BCH*, 111, 519-583.

Ustinova, Y., 1999: *The Supreme Gods of the Bosporan Kingdom: Celestial Aphrodite and the Most High God*, Brill, Leiden.